

ARHEOLOGIE

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA NEOLITICUL TÂRZIU / ENEOLITICUL TIMPURIU DIN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI. MATERIALE CERAMICE DE LA ALBA IULIA-*LUMEA NOUĂ*

Este știut faptul că în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia¹ se păstrează artefacte rezultate în urma cercetărilor arheologice efectuate de către D. și I. Berciu între anii 1944-1947² și 1961-1963³ la Alba Iulia-*Lumea Nouă*. Bogatul și valorosul material arheologic din situl mai sus-menționat conține și fragmentele ceramice asupra cărora ne vom opri în paginile de mai jos.

Considerăm util demersul introducerii în circuitul științific a fragmentelor ceramice inedite, precum și rediscutarea încadrării cultural-cronologice a altora deja publicate, dacă luăm în considerare faptul că, pentru complexa problematică a neoliticului târziu și a eneoliticului timpuriu din spațiul transilvănean – cu precădere din bazinul Mureșului mijlociu –, situl de la *Lumea Nouă* poate aduce importante precizări. Totodată, suntem conștienți de faptul că lipsa informațiilor de ordin stratigrafic limitează la analize de ordin tipologico-stilistic a artefactelor ceramice în discuție, la analogii cu materiale asemănătoare, și nu permite decât într-o mai mică măsură raportarea la situațiile stratigrafice cunoscute și implicit la emiterea unor opinii pe marginea poziționării în schema evolutivă a finalului neoliticului târziu și eneoliticul timpuriu din zona intracarpatică.

Situația stratigrafică

Așezarea de la Alba Iulia-*Lumea Nouă* a fost descoperită întâmplător în anul 1942 și este situată în partea de N-E a orașului. Primele sondaje de verificare stratigrafică au fost efectuate în perioada 1944-1947⁴. S-a remarcat că două categorii distincte de ceramică pictată au fost evidențiate în stratul de cultură – împărțit în trei niveluri –, cu mențiunea că la diferențele de realizare a decorului pictat se adaugă și depistarea în poziții stratigrafice diferite. Astfel,

¹ Mulțumesc conducerii Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia pentru acceptul de a prelua materialul arheologic de la *Lumea Nouă*.

² În registrul de inventar se menționează perioadele de cercetări succesive: 6-8 martie 1942, 11-23 august 1944, 10 septembrie – 9 noiembrie 1945, în locul numit *Lumea Nouă*, Nr. Inv.: 2052, 2055, 2083-2084, 2087, 2092, 2094-2096, ceramică tip Petrești.

³ Conform registrului de inventar al Muzeului Național al Unirii, fragmentele ceramice sunt înregistrate cu nr. inv. 4645/1-27, în dreptul lor se menționează locul de proveniență: Alba Iulia-*Lumea Nouă*, perioada august-septembrie 1961, iar la caracterizare: fragmente de strachină, lut cenușiu, lustru negru.

⁴ Berciu, Berciu 1949, p. 1-4, Fig. 1, Fig. 31.

grupa D1, cu subspeciile D1a și D1b – individualizate de tehnica picturală –, desemnează specia de ceramică pictată surprinsă în nivelul inferior, confecționată dintr-o pastă de bună calitate, cu ardere oxidantă și decor geometric compus din benzi de culoare roșie dispuse paralel, vertical, oblic sau orizontal, peste fondul predominant alb și mai rar portocaliu⁵, în asociere cu fragmente ceramice decorate prin tehnica benzilor incizate umplute cu puncte și cupe cu picior⁶. A doua grupă – notată cu D2 – reprezintă ceramica pictată recoltată din nivelurile superioare, specifică cercului vest-dacic, cu bune analogii la Petrești⁷.

Prin reluarea cercetărilor, în 1961, s-a reconfirmat existența în mod constant a trei niveluri în componența a ceea ce a fost numit complexul *Lumea Nouă*⁸: nivelul I cu locuri preponderent în bordeie; nivelul II cu urme ale unor locuințe de suprafață; nivelul III cu locuințe de suprafață de mari dimensiuni, dar și cu ceramică ce reflectă un proces de trecere graduală spre cultura Petrești. Nivelul cu ceramică pictată Petrești suprapune stratul de cultură aparținând acestui complex.

Secțiunea VII/1976, practică în sectorul I al așezării de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*, a relevat următoarea succesiune stratigrafică⁹: primul strat – având două niveluri, notate cu Ia-Ib –, cu ceramică încadrabilă în faza Vinča B1/B2, a dat în partea superioară și câteva fragmente pictate *Lumea Nouă*; în stratul II – numit, datorită conținutului său, Turdaș-Lumea Nouă – s-au putut delimita acum clar trei niveluri succesive de locuire, notate cu II a-c, ceramica decorată cu benzi incizate umplute cu puncte se înmulțește considerabil în acest strat și se găsește alături de cupele cu picior și torțile în formă de cioc de pasăre, iar specia ceramică pictată tipică pentru așezarea de la *Lumea Nouă* a fost recoltată în cantități sporite și s-a constatat o importantă diversificare stilistică, predominantă devenind ornamentarea tricromă; stratul III aparține culturii Petrești.

Descrierea materialului ceramic

În săpăturile din anul 1961 s-a cercetat zona din fața fostului restaurant de vară (sectorul I)¹⁰, actualmente ferma Arhiepiscopiei romano-catolice. Publicarea recentă a unor fragmente din jurnalul de șantier al lui I. Berciu¹¹ vine să întărească faptul că ceramica în discuție provine din cele trei secțiuni (S I-III) practicate în acel an.

Artefactele ceramice – rămase inedite – se încadrează fără excepție în categoria ceramicii fine. Cu certitudine, explicația constă în faptul că au fost selecționate, în vederea depozitării, acele fragmente ceramice ce se încadrau într-o anumită

⁵ Berciu, Berciu 1949, 4-11; fig. 6, fig. 7, Pl. II.

⁶ Berciu, Berciu 1949, fig. 3-5.

⁷ Berciu, Berciu 1949, p. 4, 11-13, Fig. 8.

⁸ Berciu 1968, p. 55-56.

⁹ Paul 1992, p. 26-30, nota 15, Pl. IIIa.

¹⁰ Berciu 1968, p. 55-56.

¹¹ Wollmann 2004, p. 39.

categorie tipologico-stilistică. Artefactele ceramice au fost modelate dintr-o pastă fină, fără impurități, prin utilizarea ca și degresant a nisipului cu bobul fin. Arderea este foarte bună, rezultând pereți rezonanți și conferind vaselor o culoare neagră, neagră-cenușie. Suprafața vaselor este puternic lustruită atât în interior cât și la exterior, rezultând un luci intens. La unele fragmente se constată cum lustrul și-a pierdut din strălucire (**Pl. I/2, 4**). Ca și posibile cauze menționăm manipularea intensă a pieselor, dar este de reținut și acțiunea solului asupra ceramicii.

Starea fragmentară a pieselor nu permite stabilirea unui repertoriu exact al formelor.

O serie de piese sunt arse în tehnica *black-topped* (**Pl. I/5a, 7; Pl. II/1-3, 7-8; Pl. III/2-3, 4-5; Pl. IV/1**). Altele prezintă flecuri (**Pl. I/3; Pl. II/6; Pl. IV/2**), dar nu excludem posibilitatea să facă parte din aceeași categorie, dată fiind păstrarea doar a unor fragmente.

Efectul cromatic *black-topped* a fost obținut în urma arderii controlate, cel mai probabil prin dispunerea vasului în spațiul de ardere cu gura în jos și acoperirea părții superioare a corpului cu cenușă, astfel încât se obține invariabil o culoare neagră de la umăr spre buză, în timp ce partea inferioară a vasului, spre fund, este de culoare gălbui-roșiatică, portocalie, în urma arderii oxidante. Un reper foarte util pentru înțelegerea tehnologiei de manufacturare ne este oferit de studiul prof. I. Paul, în care se discută materiale asemănătoare, descoperite la Pianul de Jos-Podei¹².

Dintre vasele ornamentate cu caneluri amintim: fragment de strachină cu buza ușor invazată, cu caneluri fine, dispuse vertical, cu o ușoară înclinare spre stânga (**Pl. I/1**); fragment de castron bitronconic, cu umăr reliefat, cu caneluri dispuse oblic, și buton pe corpul vasului, în zona umărului (**Pl. I/2**); fragment de castron bitronconic, cu caneluri mai late, foarte fine, dispuse vertical – cu o înclinare aproape insesizabilă spre stânga – pe umărul vasului (**Pl. I/7**); fragmente de străchini bitronconice cu buza profilată (**Pl. II/1, 4, 7**) și de strachină tronconică (**Pl. I/3**); fragmente de strachină bitronconică, scundă, cu umăr reliefat, partea superioară evazată, cu gâtul mai scurt (**Pl. I/6**) sau mai pronunțat (**Pl. II/2-3**), dar și cu corpul mai rotunjit spre umăr și partea superioară curbată, buza rotunjită (**Pl. II/5-6, 8**); fragment de strachină, de mai mari dimensiuni, cu decor lustruit în interior (**Pl. I/5b**), obținut prin benzi de dimensiuni inegale, dispuse oblic, “în căpriori”, executate pe corpul vasului cu o precizie deosebită. Sunt vizibile urmele uneltei prin intermediul căreia au fost realizate ornamentele lustruite, sub forma unor linii fine trasate foarte aproape, rezultând în final mai multe benzi. Ornamentele lustruite apar sub forma unor urme de spatulare și par a imita decorul pictat. Mai avem un fragment de toartă-cioc, perforată, cu vârful ascuțit în sus (**Pl. IV/2**).

¹² Paul 1969, p. 52.

Din categoria castroanelor carenate – formă caracteristică pentru cultura Petrești – se disting două variante: cu carena mai largă, incipientă, rotunjită, cu ușoare tendințe spre unghiularizare (**Pl. III/3-6**); cu carena arcuită, cu unghiularizare mai pronunțată, cu gâtul scurt, înclinarea ușoară spre interior, buza rotunjită, gura evazată (**Pl. III/1-2**).

Al doilea lot de materiale cuprinde fragmentele ceramice ce provin din săpăturile din 1944-1947. În studiul ce semnală și introducea în literatura de specialitate situl de la *Lumea Nouă* și descoperirile de aici, autorii cercetărilor, cum am arătat mai sus, au circumscris subspeciei D1b ceramica cu fond portocaliu peste care s-au așternut motive de culoare roșie¹³, ulterior lustruite, pe când fondul nu. Artefactele la care facem referire au fost publicate în articolul mai sus-menționat¹⁴.

Revenim pentru câteva binevenite precizări în legătură cu fragmentele ceramice în cauză. Provin de la vase de mici dimensiuni, pasta este fină, fiind utilizat ca și degresant nisipul cu bobul mic, fără impurități. Pereții sunt subțiri și rezonanți, arderea de bună calitate, în mediu oxidant.

Un fragment este bine lustruit, atât pe corp, cât și decorul pictat¹⁵, liniile sunt dispuse pe vas oblic și sunt de culoare roșie-vișinie (**Pl. IV/3**). Este posibil ca și celelalte fragmente să fi avut lustru, iar solul acid să fi acționat mai puternic asupra lor; luăm în calcul această ipoteză, deoarece și decorul pictat, deși lustruit, este mai slab păstrat (**Pl. IV/4-6**). Atrage atenția dispunerea motivelor oblic, de aspect unghiular, așa-numitul decor “în căpriori”, aplicat pe două dintre piesele la care facem referire (**Pl. IV/5-6**). Un alt fragment (**Pl. IV/4**) are decor pictat constând din linii oblice.

Am considerat necesară rediscutarea și a unui alt fragment, o toartă-cioc perforată¹⁶, vasul din care provine fiind lustruit pe ambele fețe, negru la interior, ars în tehnica *black-topped* (**Pl. IV/1**).

Din primele săpături de la *Lumea Nouă* s-au păstrat și fragmente ceramice inedite. Un fragment de castron cu carena largă, semicirculară, fără unghiularizare (**Pl. III/3**), bine lustruit la exterior și interior. Deasupra carenei, la partea superioară a vasului, spre buză, se observă nuanțe de cenușiu închis, spre negru, fapt ce sugerează efectul *black-topped*, în timp ce în interior vasul este negru.

Capac de vas (**Pl. IV/7**), de aspect circular, cu buza profilată, pastă fină, ardere bună, de culoare cărămizie, bine lustruit în interior. Este decorat cu benzi incizate, de formă circulară și mai late, dispuse concentric; se constată o linie punctată, aproape de mijlocul vasului ceramic. Starea fragmentară nu ne permite să tragem concluzia dacă piesa a avut buton de prindere pe zona centrală.

¹³ Berciu, Berciu 1949, p. 11.

¹⁴ Berciu, Berciu 1949, Fig. 6/2-3, 7, 14.

¹⁵ Berciu, Berciu 1949, Fig. 6/2.

¹⁶ Berciu, Berciu 1949, Fig. 8/11.

Încadrare cultural-cronologică. Discuții

Artefactele ceramice prezentate – cu excepția castroanelor carenate și a fragmentelor pictate – ar putea fi încadrate la o primă analiză în cadrul culturii Vinča, faza C. Asta dacă ne gândim la unele caracteristici ce definesc faza târzie a culturii Vinča: ceramica fină, neagră-cenușie, bine lustruită, iar în privința categoriilor de decor, la pliseuri și caneluri, ornamente lustruite¹⁷. Argumentele pentru care, în opinia noastră, nu putem aduce în discuție apartenența la faza Vinča C sunt următoarele: absența ceramicii cenușii, puternic lustruite, rezultând un luciu metalic, lipsa formelor de străchini profilate cu umăr rotunjit și buza profilată, precum și a vaselor cu buza îngroșată¹⁸.

Pentru a susține opțiunea noastră¹⁹, se impune o trecere în revistă a principalelor descoperiri aparținând culturii Vinča târzie și a problematicei acestei faze.

În opinia lui Gh. Lazarovici, la sfârșitul fazei Vinča B2 este documentat un val sudic, cu ceramică neagră, neagră-cenușie, lustruită²⁰, iar elementele care definesc “șocul Vinča C” sunt specific vinčiene și nu pot fi rezultatul evoluției locale anterioare, ci al unui proces de migrație a unor comunități din cercul vinčian²¹.

În stratigrafia rezultată în urma cercetării tell-ului de la Vinča, materialele ce se încadrează în faza C, pe baza sistemului cronologic propus de Vl. Miložić, se regăsesc în nivelurile de la 6-4,5 m adâncime²². O revizuire și o îmbunătățire a sistemului oferă ulterior Gh. Lazarovici²³. În lucrarea monografică dedicată fazei Vinča C în Banat, Fl. Drașovean optează pentru această periodizare²⁴. H. Parzinger²⁵ compară sistemele propuse de-a lungul timpului de F. Holste, Vl. Miložić, S. Dimitrijević, M. Garašanin.

Cercetările arheologice din ultimele trei decenii din Banat au permis precizări mai fine cu privire la atribuirile cultural-cronologice ale locuirilor neolitice târzii și raportarea la zonele învecinate. Cele mai importante situri din Banat aparținând fazei Vinča C1 sunt: Hodoni²⁶, Sânandrei²⁷, Ostrovu Corbului²⁸,

¹⁷ Lazarovici 1979, p. 122, 137; Lazarovici și colab. 1991, p. 61; Drașovean 1994a, Abb. 4/B-C; 1996, p. 54-59, Fig. 3.

¹⁸ Lazarovici 1981, Abb. 2-3; Luca 1993, p. 27, fig. 1/10; Drașovean 1994a, Abb. 3/B, Abb. 5/1-3, Abb. 6/1-7; 1996, p. 46-52, 59; Drașovean, Luca 1990, p. 13; Fig. 1/1, 3, 9, 19.

¹⁹ Mulțumesc prof. Fl. Drașovean pentru efortul depus spre a ne familiariza cu ceramica Vinča C din Banat, precum și cu ceramica aparținând grupului Foeni.

²⁰ Lazarovici 1979, p. 137.

²¹ Lazarovici 1987, p. 33.

²² Schier 1995, Abb. 146.

²³ Lazarovici 1979, Tabel 7.

²⁴ Drașovean 1996, p. 28.

²⁵ Parzinger 1990-1993, p. 80-97, Abb. 4.

²⁶ Lazarovici 1979, p. 157-159; Drașovean 1994a, Abb. 5/1-3, Abb. 6/1-9; 1995, p. 58-70; 1996, p. 31, 35, 110; Pl. XXXIII-XXXVII, XXXVIII/1-6, XXXIX-LXIII.

²⁷ Drașovean 1994a, Abb. 7/1-6; 1996, p. 33, 37, 113-114; Pl. LXIV-LXVI, LXVIII-LXXIX.

²⁸ Lazarovici 1987, p. 34; Fig. 2/1-4; Drașovean 1996, Pl. CXVIII-CXIX.

Uivar²⁹, Liubcova³⁰, Zorlențu Mare³¹, Chișoda Veche³², Parța-Tell 2³³, Jupa-Sud³⁴, Homojdia³⁵, Honorici³⁶, Ruginosu³⁷, Sălbăgelu Vechi³⁸, Șag³⁹, Unip⁴⁰. Materialele de la Comlăuș⁴¹, Cornești⁴², dar și de la Temeș-Kubin⁴³ și Vrșac-At⁴⁴ (Banatul iugoslav) sunt tipice pentru faza Vinča C2⁴⁵.

Trebuie precizat faptul că în urma reinterprețării materialului arheologic de la Vinča-*Belo Brdo*, în corelație cu distribuția stratigrafică, W. Schier⁴⁶ a constatat că cea mai evidentă schimbare în ceea ce privește forma și decorul vaselor poate fi observată între fazele 5c-6, motiv pentru care a propus o nouă periodizare pentru faza C a culturii Vinča, împărțind-o în 3 subfaze C1-C3 (?); astfel Vinča C1 (faza 6, între 6,4-6,1 m) corespunde la Vinča B2-B2/C la sistemul Lazarovici, Gradac la sistemul Garașanin, Vinča C2 (faza 7, între 6-5 m) și C3 (?) (faza 8a?, între 5-4,5 m) la Vinča C la sistemul Lazarovici, Pločnik I la sistemul Garașanin.

Ultimele studii ce tratează și fenomenul vinčian târziu menționat deja⁴⁷ echivalează faza Vinča C1, așa cum este definită la noi⁴⁸, cu faza Vinča C2, potrivit lui W. Schier.

La momentul identificării primelor fragmente ceramice pictate Petrești în Banat, acestea au fost interpretate ca fiind importuri în mediul cultural vinčian⁴⁹. Prin extinderea investigațiilor arheologice în situri precum: Chișoda Veche⁵⁰,

²⁹ Schier, Drașovean 2004, p.170-174; Abb. 15/1, 2-4, 6, 8, 10, Abb.16/11, Abb. 17/ 1, 4-5, 6-10, 13, Abb. 18/1-2, 4, 6, 7-8, 10, 12-13.

³⁰ Comșa 1969, p. 33-36, Fig. 21; 1987, p. 33-34; Luca 1990-1993, p. 63-73; 1998, p. 45-51; Fig. 22-35; Drașovean 1996, p. 32, 35, 36-37, 111; Pl. CXIII-CXVI.

³¹ Lazarovici 1979, p. 209-210; Drașovean 1996, p. 34, 114, Pl. CVII-CX, CXI/1-3, 5, 8, 10.

³² Drașovean 1996, p. 30, 34-36, 39-40, 109; Pl. LXXX-LXXXIII, LXXXIV/1-7, LXXXV-XCI, XCII/1-5.

³³ Lazarovici 1973, p. 53; 1979, Pl. XXVI/D; 1981, Beilage 1; Drașovean 1996, p. 32, 37, 112-113; Pl. XCVII-CII.

³⁴ Luca 1993, p. 27-28; 2004, p. 87.

³⁵ Lazarovici 1975, p. 17; pl. X/1-7; Drașovean 1996, p. 33, 37.

³⁶ Lazarovici 1973, p. 53; 1975, p. 17, 1979, p. 121, 199; Drașovean 1996, p. 31, 36, 111.

³⁷ Lazarovici 1975, p. 17, Pl. X/8-11; Drașovean 1994a, p. 412; 1996, p. 33, 113.

³⁸ Lazarovici și colab. 1991, p. 61; Drașovean 1996, p. 35, 113.

³⁹ Lazarovici și colab. 1991, p. 61; Drașovean 1996, p. 114.

⁴⁰ Drașovean 1996, p. 33, 114.

⁴¹ Lazarovici 1975, p. 17-18, Pl. X/12-21; Drașovean 1996, p. 59.

⁴² Lazarovici 1979, p. 137; Drașovean 1996, p. 109, Pl. CXXXI-CXXXIII.

⁴³ Lazarovici 1973, p. 53; 1974, Fig. 2-10; 1974a, p. 61, Fig. 12; Drașovean 1996, p. 59, Pl. CXXXV-CXXX.

⁴⁴ Lazarovici 1974; Fig. 11/c-f; 1979, fig. 11-13.

⁴⁵ Drașovean 1996, p. 59.

⁴⁶ Schier 1995, p. 314-315, Abb. 146; 1996, p. 146-148, Fig. 9; 2000, Fig. 4-5.

⁴⁷ Schier, Drașovean 2004, p. 171, nota 71, p. 179, nota 86.

⁴⁸ Drașovean 1996.

⁴⁹ Lazarovici 1979, p. 166-168; Drașovean 2003, p. 40; 2004, p. 28; 2005, p. 11.

⁵⁰ Drașovean 1994, p. 2-3; 1997, p. 55.

Foeni⁵¹, Folea⁵², Parța⁵³, Parța-Tell 2⁵⁴, Șag⁵⁵, Unip⁵⁶, Uivar⁵⁷, s-a putut preciza faptul că anumite categorii de ceramică – prin forme, pastă și ornamente – aparțin unei entități culturale distincte⁵⁸. Pentru a defini fenomenul, autorul principalelor cercetări, Fl. Drașovean, a propus denumirea de “Grupul Petrești A – Foeni”⁵⁹, după localitatea cu descoperirile cele mai reprezentative, dar ținând seama și de diferențele tipologico-stilistice dintre ceramica din Banat și faza Petrești A din Transilvania⁶⁰.

În așezarea eponimă a fost identificat un strat aparținând grupului Foeni, cu o grosime de aprox. 1 m, cu trei niveluri, ce au dat un material unitar⁶¹. S-au putut face și precizări legate de sistemul de edificare a locuințelor de suprafață⁶². În așezarea de la Parța-Tell 2, stratul Petrești/Foeni suprapune stratul Vinča C1⁶³. La Chișoda Veche au fost descoperite fragmente ceramice pictate Foeni⁶⁴ în al doilea nivel aparținând fazei Vinča C1, căpăcuit la rândul său de un al treilea nivel, aparținând aceleiași faze⁶⁵, în care de asemenea au fost găsite fragmente ceramice nepictate Foeni⁶⁶. În concluzie, s-a putut evidenția pentru Banat următoarea coloană stratigrafică a evoluției neoliticului târziu și eneoliticului: faza Vinča C1, grupul Foeni și cultura Tiszapolgár⁶⁷.

Astfel, noile realități arheologice – puse în evidență prin cercetările de la Chișoda Veche, Parța și Uivar – indică o migrație de mari dimensiuni a unor comunități, ce pun capăt în mod violent locuirilor anterioare⁶⁸. S-a constatat astfel că, spre finalul fazei Vinča C1, își fac apariția în Banat purtătorii grupului Foeni/Petrești A⁶⁹. Absența locuirilor Vinča C2 din centrul și nordul Banatului poate fi pusă pe seama faptului că zona a fost ocupată la acest palier cronologic de purtătorii grupului Foeni⁷⁰.

⁵¹ Drașovean 1994, p. 3-9; 1997, p. 55-61.

⁵² Drașovean 1994, p. 9; 1997, p. 62.

⁵³ Drașovean 1994, p. 9-10; 1997, p. 62-63.

⁵⁴ Lazarovici 1979, Pl. XXVI/C; Drașovean 1994, p. 10-11; 1997, p. 63-65.

⁵⁵ Drașovean 1996, p. 114.

⁵⁶ Drașovean 1994, p. 11-12; 1996, p. 114; 1997, p. 66-68.

⁵⁷ Schier, Drașovean 2004, p. 174-179, Abb. 20/3.

⁵⁸ Drașovean 2005, p. 11, 13-14.

⁵⁹ Drașovean 1997, p. 78.

⁶⁰ Drașovean 1994, p. 15; 1997, p. 72-73; 2003, p. 42-43; 2004, p. 30.

⁶¹ Drașovean 1994, p. 4; 1997, p. 55-57.

⁶² Lazarovici, Lazarovici 2003, Fig. 118.

⁶³ Drașovean 1996, p. 32; 1997, p. 65; 2005, p. 12.

⁶⁴ Drașovean 1996, p. 84, Pl. LXXXIV/8-9.

⁶⁵ Drașovean 1996, p. 30; 2005, p. 12.

⁶⁶ Drașovean 1996, Pl. XCII/6-9.

⁶⁷ Lazarovici 1974a, p. 63; 1979, p. 171; Drașovean 1996, 84-86; 2002, p. 77; Schier, Drașovean 2004, p. 166-168, Abb. 24-25.

⁶⁸ Drașovean 2005, p. 13.

⁶⁹ Drașovean 1996, p. 107; 2005, p. 13.

⁷⁰ Drașovean 1996, p. 59-60.

Importanța săpăturilor de la Foeni – o așezare fără elemente Vinča – rezidă din faptul că a permis identificarea, clasificarea și caracterizarea speciei nepictate Foeni și precizarea diferențelor față de ceramica aparținând fazei C a culturii Vinča⁷¹.

Au fost identificate principalele trăsături ale grupului Foeni, pornind de la analiza ceramicii. Astfel, la specia fină, ceramica este manufacturată dintr-o pastă fără impurități, amestecată cu nisip fin cu mică, iar arderea este foarte bună, rezultând o culoare roșie-portocalie, portocaliu-gălbuie, neagră-cenușie și neagră; în majoritatea cazurilor, suprafața vaselor este puternic lustruită⁷². Unele vase – nu puține la număr – sunt arse în tehnica *black-topped*⁷³. Se individualizează și categoria ceramicii roșii-vișinii și portocalii, foarte bine arsă și lustruită⁷⁴.

În privința formelor de vase⁷⁵, sunt caracteristice: strachina tronconică⁷⁶; bitronconică, întinsă, cu buza profilată⁷⁷; scundă, cu gura largă, umărul reliefat și buza evazată⁷⁸; castronul bitronconic cu buza profilată⁷⁹; scund cu umărul reliefat și buza ușor evazată⁸⁰ sau curbată-invazată⁸¹. De reținut și forma de vas cu gât mai înalt și umăr rotunjit, ce prefigurează carena de tip Petrești⁸².

Canelurile⁸³, pliseurile⁸⁴, creștăturile fine pe buză și pe umăr⁸⁵, precum și inciziile⁸⁶ – cu o frecvență mai redusă – se regăsesc de asemenea în cadrul tehnicilor de ornamentare utilizate de comunitățile Foeni⁸⁷. Menționăm și butonii ornamentali, întâlniți pe străchini și castroane, atât în categoria ceramicii pictate⁸⁸, cât și nepictate, doar lustruite⁸⁹.

Decorurile lustruite comportă o discuție aparte, deoarece acest tip de ornament a fost considerat ca fiind o componentă a paletii ornamentale vinčiene⁹⁰. S-a constatat faptul că ornamentele lustruite reprezintă în cadrul

⁷¹ Drașovean 1994, p. 15-16; 1996, p. 97-98; 1997, p. 65, 73-74; 2003, p. 40; 2004, p. 28; 2005, p. 11, 14.

⁷² Drașovean 1994, p. 6; 1997, p. 58; 2004, 28.

⁷³ Drașovean 1997, p. 64-65; 2003, p. 40; 2004, p. 28; 2005, p. 11.

⁷⁴ Drașovean 1994, p. 6; 1997, Abb. 20b/1-6; 2003, Pl. I-II; 2004, p. 28, Fig. 1-2; 2005, p. 11.

⁷⁵ Drașovean 1994, p. 6-7, Fig. 2; 1997, p. 58-59, Abb. 2; 2003, p. 42; 2004, p. 29; 2005, p. 12, 17.

⁷⁶ Drașovean 1997, Abb. 9/5, Abb. 16/5, Abb. 17/4, Abb. 19/10.

⁷⁷ Drașovean 1997, Abb. 9/1, Abb. 10/1.

⁷⁸ Drașovean 1997, Abb. 5/2, Abb. 9/4, Abb. 10/8.

⁷⁹ Drașovean 1997, Abb. 8/8, Abb. 9/6, Abb. 11/3, Abb. 12/1-2, Abb. 15/5, Abb. 19/3.

⁸⁰ Drașovean 1997, p. 58, Abb. 2; Abb. 9/3, Abb. 10/3, Abb. 11/7, 9, Abb. 19/8.

⁸¹ Drașovean 1997, Abb. 12/3, Abb. 13/3, Abb. 15/3, Abb. 18/1, 3, 5.

⁸² Drașovean 1997, Abb. 7/6-7, Abb. 11/5, Abb. 16/6, Abb. 18/2, 2004, p. 30.

⁸³ Drașovean 1994, Fig. 3/D, Pl. VI/3, 5, Pl. IX/2, Pl. X/2; 1997, Abb. 3/D, Abb. 15/2.

⁸⁴ Drașovean 1994, Fig. 3/C, Pl. V/2, Pl. X/3a, Pl. XII/4, Pl. XIV/5; 1997, Abb. 3/C, Abb. 9/2, Abb. 14/3, Abb. 16/4, Abb. 18/2, 5.

⁸⁵ Drașovean 1997, Abb. 3/B, Abb. 6/7, Abb. 7/4, Abb. 9/1, 4, Abb. 10/1, Abb. 11/9, Abb. 12/1, 4, Abb. 14/7, Abb. 15/4.

⁸⁶ Drașovean 1994, Pl. 5/9, Pl. XII/2; 1997, Abb. 3/E.

⁸⁷ Drașovean 1994, p. 7, Fig. 4/A-E; 1997, Abb. 3/A-E.

⁸⁸ Drașovean 1997, Abb. 5/1, Abb. 18/9a.

⁸⁹ Drașovean 1997, Abb. 11/2, 5, Abb. 12/1-3, Abb. 13/2, Abb. 18/1.

⁹⁰ Drașovean 2003, p. 41.

așezării de la Foeni tipul de decor cel mai frecvent⁹¹. Această categorie de decor este constant întâlnită pe suprafața interioară a vaselor, motivul ornamental constând din benzi care formează rețele sau motive unghiulare⁹².

Categoria ornamentelor obținute prin pictură, înainte de ardere, sunt un alt element definitoriu, ce individualizează produsele ceramice aparținând purtătorilor grupului Foeni⁹³. Cel mai uzitat decor constă în benzi de linii subțiri dispuse unghiular, “în căpriori”, pe fond portocaliu, roșiatic, se pictează cu roșu, vișiniu, brun, negru⁹⁴ și mai rar alb⁹⁵; în interiorul vaselor sunt așternute motive complementare⁹⁶.

Revenind la zona transilvană, s-au precizat mai multe ipoteze privind pătrunderea purtătorilor fazei Vinča C spre spațiul intracarpatic: de-a lungul Timișului și Begheiului⁹⁷, pe valea Mureșului⁹⁸, drumul de creastă Lugoj-Făget-Ilia⁹⁹. Pentru valea Mureșului, traseul este jalonat de o serie de descoperiri. În opinia lui Fl. Drașovean, materialele arheologice – tipice sau în asociere cu alte elemente – de la Brănișca, Turdaș, Alba Iulia-Lumea Nouă, Pianu de Jos, Petrești-Groapa Galbenă documentează în Transilvania caracteristicile valului de migrație de fază Vinča C¹⁰⁰.

La Șoimuș¹⁰¹ a fost descoperită ceramică Vinča C. Reanalizând materialele, Fl. Drașovean consideră că o serie de forme au analogii în mediul Petrești A¹⁰². Materiale asemănătoare mai sunt cunoscute la Brănișca¹⁰³. S. A. Luca este de părere că așezarea semnalată aparține culturii Turdaș, cu elemente Vinča C¹⁰⁴, în timp ce Fl. Drașovean identifică la o piesă analogii la Foeni¹⁰⁵. Elemente Vinča

⁹¹ Drașovean 1994, p. 7; 1997, p. 59.

⁹² Drașovean 1994, p. 8-9, Fig. 4/F; Pl. IV/3, VI/9, XII/7; 1997, p. 60, Abb. 3/F, 8/3, Abb. 9/10, Abb. 10/4-6, 9, Abb. 13/6, Abb. 15/9, Abb. 16/7, Abb. 18/7, Abb. 19/9; 2003, p. 41, Pl. IX; 2004, Fig. 8/1-5; 2005, p. 12.

⁹³ Drașovean 1994, p. 9; 1997, p. 60; 2004, p. 28; 2005, p. 11-12.

⁹⁴ Drașovean 1994, p. 9-12; 1997, p. 60-67, Abb. 3/G/1-27, Abb. 5/1, 2-5, Abb. 20a/1-5, Abb. 20d/1-2, 4, Abb. 21/1-5; 2004, Fig. 3, 5; 2005, p. 15.

⁹⁵ Drașovean 1997, Abb. 3/G/34-37, Abb. 8/4, 6-7, 9, Abb. 20c/1-3; 2003, Pl. VIII; 2004, Fig. 7/1-6.

⁹⁶ Drașovean 1994, Pl. IV/4, 6-7, 9; 1997, Abb. 5/1, 5, Abb. 6/10b, Abb. 7/3, Abb. 10/10, Abb. 18/9b, Abb. 19/1, 2004, Fig. 4, 6.

⁹⁷ Lazarovici 1987, p. 34.

⁹⁸ Drașovean 1996, p. 96, 100; 1996a, p. 277.

⁹⁹ Luca 1998, p. 102; Luca și colab 2004, p. 108.

¹⁰⁰ Drașovean 2002, p. 75.

¹⁰¹ Lazarovici 1987, p. 35; fig. 4; Lazarovici și colab 1991, p. 131; Drașovean 1996, p. 97; Drașovean, Rotea 1986, p. 9-22.

¹⁰² Drașovean 1994, p. 18; 1996, p. 97-98; 1996a, p. 273.

¹⁰³ Lazarovici 1987, p. 35-36; Lazarovici și colab 1991, p. 130-131; Drașovean 1996, p. 96; 1996a, p. 273.

¹⁰⁴ Luca 2005, p. 151.

¹⁰⁵ Drașovean 1994, p. 18; Pl. XII/2; 1996, p. 98.

C au fost identificate la materiale descoperite la Zlaști–*Gruul lui Moș*¹⁰⁶. Locuirea de pe terasa B este încadrată cronologic în faza Vinča C1, iar materialele sunt atribuite cultural grupului Turdaș¹⁰⁷. S. A. Luca încadrează așezarea de la Zlaști–*Gruul lui Moș* ca aparținând culturii Turdaș, cu elemente Vinča C și Tisa I¹⁰⁸. La Valea Nandrului-*La Dos*¹⁰⁹ se găsește ceramică cu elemente Vinča C, în vreme ce S. A. Luca încadrează materialele în faza târzie din evoluția culturii Turdaș, sincronă unui orizont cronologic paralel cu Vinča C¹¹⁰.

Alte descoperiri ce pot fi arondate fenomenului vinčian târziu se cunosc la: Hunedoara-*Dealul Sânpetru*¹¹¹, Hunedoara-*Biserica Reformată*¹¹², Mintia-*Gerhat*¹¹³, Turdaș¹¹⁴, Tăualaș¹¹⁵, Pianu de Jos-*Podai*¹¹⁶, Someșu Rece¹¹⁷, Criș-Ciorănel¹¹⁸, Baciu-str. *Nouă*¹¹⁹, Vlaha¹²⁰. Ceramică Vinča C este semnalată ca provenind și din cunoscuta așezare de la Petrești-*Gropa Galbenă*¹²¹. Suntem în măsură să confirmăm această trimitere¹²².

Remarcăm fragmentele de castroane cu carena largă, ce fac trimitere spre materialele Petrești timpurii, de la Hunedoara-*Grădina Castelului*¹²³, Șoimuș¹²⁴, Cauce¹²⁵.

Pornind de la aceste realități, în ultimii ani s-a atras atenția asupra faptului că o serie de materiale – inclusiv din Transilvania – care până acum, datorită

¹⁰⁶ Lazarovici 1987, p. 36-37; Drașovean 1996, p. 50, nota 75, p. 96.

¹⁰⁷ Drașovean, Mariș 1998, 100.

¹⁰⁸ Luca 2005, p. 172.

¹⁰⁹ Lazarovici și colab. 1991, p. 126-128.

¹¹⁰ Luca 2005, p. 165; Luca și colab. 1999, p. 12-15, Pl. V-VI, VIII, XIV/5-6, XIX, XX.

¹¹¹ Drașovean 1987-1988, p. 13-17.

¹¹² Lazarovici 1987, p. 37; Fig. 8/1-2; Drașovean 2002, p. 62-63.

¹¹³ Drașovean, Luca 1990, p. 13-14; Fig. 1/1, 3, 5, 9, 10.

¹¹⁴ Maxim-Kalmar 1991, p. 5; fig. 4/3-4; Lazarovici și colab. 1991, p. 123.

¹¹⁵ Drașovean 1996, p. 97.

¹¹⁶ Paul 1969, p. 42, 50.

¹¹⁷ Lazarovici 1987, p. 38; Fig. 11/1.

¹¹⁸ Lazarovici 1987, p. 38; Fig. 11/2-3.

¹¹⁹ Lazarovici 1987, p. 37; Drașovean 1994, p. 19; 1996, p. 98-99; Maxim 1999, p. 104.

¹²⁰ Maxim 1999, p. 103-104.

¹²¹ Lazarovici 1987, p. 38; Drașovean 1996, p. 99; 1996a, p. 276; 2002, p. 75.

¹²² La Muzeul de Istorie din Sebeș se găsește, împreună cu ceramică nepictată Foeni rezultată în urma săpăturilor din 1961 de la Petrești-*Gropa Galbenă*, un fragment de strachină profilată de culoare cenușie, luciu metalic, cu umărul rotunjit, decorat cu caneluri curbolineare și buza evazată, cu ornamente lustruite ce pornesc de sub umăr spre fund, de cea mai bună factură Vinča C1, cu analogii multiple în așezările din Banat. Mulțumim și pe această cale d-lui Radu Totoianu pentru amabilitatea de a ne oferi spre studiu materialul ceramic.

¹²³ Drașovean 2002, p. 62-63; Pl. V/1-7, VI/7.

¹²⁴ Drașovean, Rotea 1986, Pl. VII/12.

¹²⁵ Luca și colab. 2004, Pl. XXXVI/3.

dificultăților de diferențiere între faza Vinča C și cultura Petrești, au fost încadrate în aria vinčiană, se impun a fi reanalizate¹²⁶.

Fl. Drașovean leagă cele mai timpurii manifestări Petrești din Transilvania de un nou val, rezultat al unui proces de migrare, extrem de dinamic, identificat cu triburile purtătoare ale grupului Foeni, ce pătrund pe valea Mureșului la sfârșitul fazei Vinča C1¹²⁷. Ca urmare a răspândirii grupului Foeni, reiese că aceste materiale pot fi găsite și într-o serie de așezări din Transilvania, atât ca locuiri proprii, cât și în nivelurile ce aparțin culturii Turdaș.

La Mintia-*Gerhat*, în nivelul 1b¹²⁸, este întâlnită specia *black-topped*, vase decorate cu ornamente lustruite¹²⁹ și ceramică pictată de cea mai bună factură Foeni¹³⁰; acest nivel suprapune un strat (II) cu materiale Vinča C și importuri Tisa I și Precucuteni¹³¹, dar și cu ceramică pictată¹³². Depistarea acestei succesiuni stratigrafice a permis încă de la acea vreme emiterea sincronismului Vinča C – Petrești A – Precucuteni I/II¹³³.

Săpăturile din peștera Cauce au dus la depistarea, în subnivelul Iib¹³⁴, de ceramică Foeni, Precucuteni și Turdaș; întreg nivelul II – considerat ca având depuneri cu caracter ritualic – este suprapus de un altul Petrești și paralelizat cu nivelul II - superior de la Turdaș-*Luncă*¹³⁵. Remarcăm un castron, păstrat în stare fragmentară, ars în tehnica *black-topped*, cu decor lustruit în rețea, pe interiorul vasului, de cea mai bună factură Foeni¹³⁶. Un vas foarte asemănător a rezultat din cercetările recente de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*¹³⁷.

La Zau de Câmpie-*La Grădiniță* a fost depistat un nivel cu materiale petreștene timpurii, suprapus peste un nivel Foeni¹³⁸. Discutând stratigrafia și materialele de la Zau de Câmpie, Z. Maxim constată elemente timpurii Petrești, numite aspectul Foeni, ceramică cu luciu metalic de culoare roșie, brună-roșcată și neagră¹³⁹. Categoria *black-topped* este de asemenea bine reprezentată în nivelul cu materiale Foeni¹⁴⁰.

¹²⁶ Drașovean 1994, p. 19; 1996, p. 84-86, 93-100; 1997, p. 76-77.

¹²⁷ Drașovean 1996, p. 86, 98-99; 2002, p. 76-78, 2004, p. 33, 2005, 13.

¹²⁸ Drașovean, Luca 1990, p. 8, 12-13.

¹²⁹ Drașovean, Luca 1990, Fig. 2/3, 9.

¹³⁰ Drașovean, Luca 1990, p. 8, 16; Fig. 1/12; Fig. 4/1, 3, 6, 8-9.

¹³¹ Drașovean, Luca 1990, p. 13.

¹³² Drașovean, Luca 1990, Fig. 4/4-5, 7.

¹³³ Drașovean, Luca 1990, p. 16.

¹³⁴ Luca și colab 2004, p. 103.

¹³⁵ Luca și colab 2004, p. 103, 105.

¹³⁶ Luca și colab 2004, p. 89, foto 29-30, Pl. XXX/2a-b.

¹³⁷ Material în curs de publicare.

¹³⁸ Maxim 1999, p. 103; Lazarovici 1999-2000, p. 38-44; Fig. 3; Lazarovici și colab. 2002, p. 7; Lazarovici, Lazarovici 2003, Fig. 89; Drașovean 2002, p. 77; 2003, p. 45; 2004, p. 33; 2005, p. 13.

¹³⁹ Maxim 1999, p. 103.

¹⁴⁰ Mulțumesc prof. Gh. Lazarovici pentru posibilitatea oferită de a studia materialul arheologic de la Zau de Câmpie.

Alte materiale Foeni sunt semnalate la Tăualaș¹⁴¹, Turdaș¹⁴², Orăștie-Dealul Pemilor¹⁴³, Alba Iulia-Lumea Nouă¹⁴⁴, Petrești-Gropa Galbenă¹⁴⁵, Baciu¹⁴⁶, Archiud¹⁴⁷. Tehnica ornamentală a creștăturilor pe umărul vasului este întâlnită la un castron ars în tehnica *black-topped*, din nivelul inferior de la Daia Română¹⁴⁸, amintind de produsele similare de la Foeni¹⁴⁹. Din același sit provin și vase cu decoruri lustruite¹⁵⁰.

La Ghirbom-Față, în primul nivel, aparținând fazei Petrești A, a fost identificată și ceramică pictată cu benzi roșii pe fond portocaliu¹⁵¹. Prin analogiile oferite de autorul cercetărilor, precum și prin studierea materialului arheologic rezultat în urma săpăturilor¹⁵², considerăm că artefactele în discuție, precum și alte categorii ceramice, între care specia *black-topped*, își găsesc bune analogii și la Foeni.

La Noșlac-Pe Șes au fost efectuate cercetări arheologice între 1962-1963 de către un colectiv condus de M. Rusu. Situl a fost datat pe baza materialelor pictate Petrești în faza A-B și B¹⁵³. O parte a ceramicii rezultate din săpăturile de la Noșlac nu a fost publicată¹⁵⁴. Între acestea se remarcă un fragment de castron bitronconic cu buza profilată și buton dispus pe umăr. Vasul este bine ars, netezit și lustruit. Decorul pictat constă din așternerea unor benzi de linii subțiri, dispuse oblic, pe partea superioară a castronului; s-a pictat cu culoare roșie-vișinie, pe fond portocaliu¹⁵⁵.

Chiar dacă se află în afara ariei noastre de investigație, mai trebuie să menționăm un fragment ceramic de la Oradea-Salca, considerat import, pictat cu linii paralele, oblice față de buza vasului, de culoare roșie-sângerie¹⁵⁶, identificat alături de un fragment pictat de tip *Lumea Nouă*¹⁵⁷, la orizont cronologic Salca-Herpály, faza veche/clasică.

¹⁴¹ Drașovean 2003, p. 45; 2005, p. 13.

¹⁴² Luca 1999, p. 14-15; 2001, p. 131, 145; 2003a, p. 221; Drașovean 2002, p. 76; 2003, p. 45; 2004, p. 33, 2005, p. 13.

¹⁴³ Luca 2001, p. 145; Drașovean 2003, p. 45; 2005, p. 13.

¹⁴⁴ Drașovean 2005, p. 13.

¹⁴⁵ Materiale inedite la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Vezi și nota 119.

¹⁴⁶ Drașovean 2005, p. 13.

¹⁴⁷ Maxim 1999, Pl. XIX/1; Luca și colab. 2004, Drașovean 2005, p. 13.

¹⁴⁸ Paul 1992, Pl. XVIII/4.

¹⁴⁹ Drașovean 1994, p. 7, Pl. V/4.

¹⁵⁰ Drașovean 2003, p. 42.

¹⁵¹ Aldea 1979, p. 25.

¹⁵² Materiale la Universitatea din Alba Iulia. Mulțumesc prof. I. Al. Aldea pentru amabilele informații.

¹⁵³ Paul 1992, p. 83; Pl. XXXVI/5-6, 7-8.

¹⁵⁴ Material inedit la Muzeul de Istorie din Aiud.

¹⁵⁵ Gligor 1996, p. 48; Pl. XII/1.

¹⁵⁶ Luca 2001a, p. 40, Fig. 4/6.

¹⁵⁷ Luca 2001a, p. 40, Fig. 4/7.

O controversă științifică este legată de încadrarea cultural-cronologică a primului nivel din situl de la Turdaș-*Luncă*. Autorul noilor săpături, S. A. Luca, opinează că primul nivel cuprinde materiale încadrabile Vinča B2, astfel că, la sosirea comunităților Vinča C1, fenomenul cultural turdășean se născuse deja¹⁵⁸. În consecință, primul nivel de la Turdaș-*Luncă* ar corespunde celui mai timpuriu orizont cronologic turdășean cunoscut, în timp ce al doilea nivel conține materiale Vinča C¹⁵⁹ și Foeni¹⁶⁰. Acest din urmă strat căpăcuiește complexele Turdaș și este suprapus de descoperiri Petrești A și A-B¹⁶¹. În bună măsură această opinie este împărtășită și de Gh. Lazarovici și Z. Kalmar-Maxim¹⁶². Tot Z. Maxim consideră însă că cele mai vechi materiale stratigrafiate sunt de fază Vinča C¹⁶³. Pentru Fl. Drașovean, citându-l chiar pe S. A. Luca¹⁶⁴, în acest stadiu al cercetărilor, începutul culturii Turdaș și al așezării sale eponime nu poate fi plasat mai devreme decât Vinča C1¹⁶⁵.

Se postulează anterioritatea culturii Turdaș față de purtătorii grupului cultural Foeni, ce vor transforma decisiv mediul cultural în sens petreștean¹⁶⁶, fără să ducă la dispariția elementelor culturale Turdaș (banda incizat-punctată), care supraviețuiesc până către sfârșitul culturii Petrești¹⁶⁷. Recent, plecând de la materiale Turdaș descoperite la Uivar¹⁶⁸, s-a precizat că de fapt acest tip de descoperiri se încadrează într-un aspect regional al neoliticului târziu¹⁶⁹.

S. A. Luca utilizează termenul Foeni-Mintia¹⁷⁰ pentru grupul Foeni, consideră așezarea de la Mintia-*Gerhat* ca aparținând culturii Turdaș, cu elemente ale grupului cultural Mintia-Foeni¹⁷¹. Mai mult, este de părere că, așa cum este definit de către Fl. Drașovean, grupul Foeni are prea multe elemente Vinča C pentru a fi asimilat cu Petrești A¹⁷², așa cum a fost definită această fază în monografia culturii. Recent, cercetătorul sibian își nuantează poziția, considerând probabil și posibil ca elemente tehnologice petreștene timpurii gata formate să fi venit din

¹⁵⁸ Luca 1997, p. 73; nota 349; 1999, p. 12; 2001, p. 96; 2003a, p. 219.

¹⁵⁹ Luca 1997a, p. 257; 2001, p. 129; Maxim 1999, p. 85.

¹⁶⁰ Luca și colab. 2004, p. 108, 113.

¹⁶¹ Luca 1997, p. 74.

¹⁶² Lazarovici 1981, Beilage 1; Lazarovici și colab. 1991, p. 122-124.

¹⁶³ Maxim-Kalmar 1991, p. 5.

¹⁶⁴ Luca 2001, p. 124.

¹⁶⁵ Drașovean 1996, p. 93-94, 97-98; 2002, p. 75; 2004, p. 32; Drașovean, Mariș 1998, p. 97, 100.

¹⁶⁶ Luca 2001, p. 48; 2003a, p. 221.

¹⁶⁷ Luca 2001, p. 48; Luca și colab. 2004, p. 113.

¹⁶⁸ Schier, Drașovean 2004, Abb. 20/1-2.

¹⁶⁹ Schier, Drașovean 2004, p. 174.

¹⁷⁰ Luca 2001, p. 124, 131, 145; 2001a, p. 48; 2003, p. 79; 2003a, p. 221, 223; Luca și colab. 2004, p. 109, 113.

¹⁷¹ Luca 2005, p. 104.

¹⁷² Luca 1997, p. 75.

Banat în arealul de extensiune a turdășenilor¹⁷³ și că pictura cu vișiniu pe fondul roșu al vasului, de factură Foeni, stă la baza picturii fazei Petrești A¹⁷⁴. Ajunge la concluzia că grupul Foeni reprezintă, mai degrabă, o fază preliminară a culturii Petrești, faza A¹⁷⁵. În privința termenului de “șocul” Vinča C, prin care desemnează Gh. Lazarovici procesul migraționist la palierul cronologic Vinča C, autorul citat consideră că realitățile arheologice din Transilvania nu îndreptătesc utilizarea acestui termen, optând pentru migrație sau roire¹⁷⁶.

Fl. Drașovean este de părere că purtătorii grupului Foeni se răspândesc din Banat în Transilvania, motiv pentru care descoperirile din Banat le preced din punct de vedere temporal pe cele din Transilvania¹⁷⁷. Pornind de la datele constatate stratigrafic în spațiul extracarpatic, după părerea autorului citat, începutul culturii Petrești trebuie încadrat în timpul fazei Vinča C1 și nu mai devreme¹⁷⁸. Și S. A. Luca opinează că prima fază a culturii Petrești își începe evoluția la un orizont cronologic contemporan cu faza C2 a culturii Vinča¹⁷⁹.

Astfel, cultura Petrești este parțial contemporană și cu grupul Foeni din Banat. Această migrație – a doua după faza Vinča C1 – pune capăt dezvoltării culturii Turdaș în valea Mureșului și determină răspândirea comunităților turdășene târzii spre nordul Transilvaniei, unde vor da naștere culturii Iclod¹⁸⁰.

În privința originii culturii Petrești, nu s-au putut susține până în prezent argumente inatacabile. Autorul monografiei culturii Petrești, prof. I. Paul, formula la data redactării – fără a forța vreo concluzie definitivă – mai multe ipoteze, înclinând mai mult spre o dezvoltare independentă, originală¹⁸¹. Gh. Lazarovici este de părere că faza Vinča C a stat la baza nașterii culturii sau cultura Petrești conține elemente sudice, asociate migrației Vinča C¹⁸². O analiză cuprinzătoare a genezei culturii Petrești, în raport și cu descoperirile din zona bănățeană, a fost efectuată în mai multe studii succesive de către Fl. Drașovean¹⁸³.

Foarte recent s-a afirmat tranșant că grupul Foeni a fost cel care a contribuit în mod substanțial la apariția culturii Petrești¹⁸⁴, unul dintre punctele de susținere fiind datările cu radiocarbon¹⁸⁵. Originea sudică a grupului Foeni a

¹⁷³ Luca 2001a, p. 49; 2003a, p. 221.

¹⁷⁴ Luca și colab. 2004, p. 108.

¹⁷⁵ Luca și colab. 2004, p. 109.

¹⁷⁶ Luca 2001, p. 130.

¹⁷⁷ Drașovean 1994, p. 22; 1996, p. 86; 1997, p. 78.

¹⁷⁸ Lazarovici și colab. 1991, p. 66; Drașovean 2004, p. 32.

¹⁷⁹ Luca și colab. 2004, p. 113.

¹⁸⁰ Drașovean, Rotea 1986, p. 22; Drașovean 1996, p. 99; 2002, p. 78; 2003, p. 46; 2004, p. 33; 2005, p. 13.

¹⁸¹ Paul 1992, p. 117-125.

¹⁸² Lazarovici 1987, p. 38.

¹⁸³ Drașovean 1994, p. 20-22; 1997, p. 76-78; 2003, p. 39-46; 2004, p. 27-36.

¹⁸⁴ Drașovean 2004, p. 33.

¹⁸⁵ Drașovean 2003, p. 45-46; 2004, p. 33-34; 2005, p. 20-21.

fost sugerată încă din momentul definirii sale¹⁸⁶. În ultimul studiu publicat, Fl. Drașovean pune pe seama unor comunități neolitice din Macedonia nașterea grupului Foeni¹⁸⁷, bazându-și argumentele pe ample referințe bibliografice¹⁸⁸.

După această sumară trecere în revistă a problematicii fenomenului vințian târziu și a evoluției grupului Foeni, ne întoarcem la realitățile arheologice din vremea finalului neoliticului târziu în arealul bazinului Mureșului mijlociu.

La Petrești-*Groapa Galbenă*, în urma săpăturilor din 1943, a fost documentată în cadrul ceramicii Petrești o categorie (C), cu subspeciile C1 și C2 (cu pete roșii în exterior), ceramică neagră, lucrată dintr-o pastă fină, fără impurități, cu pereți subțiri și rezonanți, cu lustru puternic¹⁸⁹.

La Alba Iulia-*Lumea Nouă* – prin cercetările din 1944-1947 – a fost semnalată din nou această categorie a ceramicii negre fine¹⁹⁰.

În studiul de sinteză din 1968, I. Berciu afirma: "*Săpăturile de la Lumea Nouă au dovedit că ceramica neagră persistă în cursul fazelor celor trei orizonturi ale acestui complex, dezvoltându-se mereu până în pragul culturii Petrești și chiar în primele ei perioade de dezvoltare, cu produse de o calitate excepțională, atât prin pastă, ardere și lustru, cât și prin eleganța formelor de păhare, străchini și vase cu gât cilindric, piriforme*"¹⁹¹.

În cercetarea arheologică din 1976 de la *Lumea Nouă*, I. Paul a depistat categoria ceramicii negre, fine, lustruite, în asociere cu ceramică neagră-cenușie cu pete gălbui, cu precădere în nivelurile Ib-IIc, precum și în stratul III, aparținând culturii Petrești¹⁹²; de asemenea, a identificat fragmente ceramice pictate Petrești – grupa stilistică A IIa1 – asemănătoare în privința decorului cu fragmente pictate de la Daia Română¹⁹³, într-o poziție stratigrafică care ar corespunde nivelului Ib¹⁹⁴.

Ceramică neagră, cenușiu-negricioasă, cu pete gălbui sau gălbui-roșcate, puternic lustruită, atât în exterior cât și în interior, a fost găsită și în alte așezări petreștene: Daia Română¹⁹⁵, Pianu de Jos¹⁹⁶, Mihalț¹⁹⁷, cu precizarea că autorul descoperirilor menționează faptul că aceste vase – ca forme și pastă – sunt de tradiție vințiană, sudică¹⁹⁸.

¹⁸⁶ Drașovean 1994, p. 20-22; 1997, p. 77-78.

¹⁸⁷ Drașovean 2005, p. 22.

¹⁸⁸ Drașovean 2005, p. 14-21.

¹⁸⁹ Berciu, Berciu 1946, p. 55-57.

¹⁹⁰ Berciu, Berciu 1949, p. 13-14.

¹⁹¹ Berciu 1968, p. 56.

¹⁹² Paul 1992, p. 29-30.

¹⁹³ Paul 1992, Pl. XXX/8-9.

¹⁹⁴ Paul 1992, p. 30.

¹⁹⁵ Paul 1992, p. 49, 52; Pl. XXVIII/2, 4-5, 9.

¹⁹⁶ Paul 1969, p. 51-52; 1992, p. 49; Pl. XXVIII/3.

¹⁹⁷ Paul 1992, p. 49; Pl. XXVIII/6.

¹⁹⁸ Paul 1992, p. 198.

De menționat și situația arheologică de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor*, unde ceramica pictată cu nuanțe roșii pe fond portocaliu¹⁹⁹, identificată cu specia D1 de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*²⁰⁰, a fost depistată într-un nivel suprapus de nivelul ce conține ceramică tipică pentru fazele târzii Petrești²⁰¹.

Discutând comparativ probele C14 de la Daia Română-*Părăuț* și Orăștie-*Dealul Pemilor*, S. A. Luca preciza: “*materialele arheologice așa-zis petreștene timpurii* (de la Daia n. n.) *sunt extrem de asemănătoare cu cele ale grupului Foeni-Mintia*”²⁰².

Importante date pentru definirea fazei A a culturii Petrești s-au putut preciza în urma dezvelirii locuinței nr. 1 de la Păuca-*Homm*²⁰³. S-a găsit ceramică fină de culoare neagră, cenușiu-negricioasă, cu pete gălbui, de obicei în jumătatea inferioară²⁰⁴. Este considerată formă caracteristică castronul bitronconic, adânc, cu fundul mic și buza dreaptă, rotunjită, iar în privința decorului, motivul pictat “în căpriori”²⁰⁵. În strânsă legătură cu aceste descoperiri, prof. Iuliu Paul afirma: “*Ceramica fină și foarte fină, de culoare neagră sau cenușiu-negricioasă cu pete gălbui, este înlocuită treptat, în cursul fazei A, de ceramica fină pictată*”²⁰⁶.

Revenind la lotul de fragmente ceramice supus studiului, am putut identifica o serie de analogii: (PI. I/3) la Mihălț²⁰⁷, Păuca²⁰⁸ și Foeni²⁰⁹; (PI. I/5b) la Foeni²¹⁰; (PI. I/6) la Foeni²¹¹; (PI. II/1, 7) la Foeni²¹²; (PI. II/3) la Daia Română²¹³, Foeni²¹⁴; (PI. II/5) la Foeni²¹⁵; (PI. II/6) la Foeni²¹⁶; (PI. III/3) la Pianul de Jos-*Podet*²¹⁷; (PI. III/4) la Foeni²¹⁸; (PI. III/6) la Păuca-*Homm*²¹⁹, Cașolț-*Poiana în Pisc*²²⁰, Unip²²¹, Foeni²²². Pentru fragmentul de capac de vas

¹⁹⁹ Paul 1962, Fig. 8/1-6, 8.

²⁰⁰ Paul 1962, p. 198.

²⁰¹ Paul 1962, Fig. 8/10-13.

²⁰² Luca 2003a, p. 221.

²⁰³ Paul 1992, p. 55-56, 71, Pl. XXIII/1-14.

²⁰⁴ Paul 1992, p. 58.

²⁰⁵ Paul 1977, Pl. 1/5; 1981, Tafel 57/1; 1992, p. 71, Pl. XXXI/1; Chapman 1981, Fig. 84/7.

²⁰⁶ Paul 1992, p. 56.

²⁰⁷ Paul 1992, Pl. XXVIII/6.

²⁰⁸ Paul 1992, Pl. XXIII/1.

²⁰⁹ Drașovean 1997, Abb. 16/5, Abb. 17/4, Abb. 19/10.

²¹⁰ Drașovean 1997, Abb. 8/3, Abb. 9/10, Abb. 16/7, Abb. 19/9; 2004, fig. 8/1.

²¹¹ Drașovean 1997, Abb. 12/3; Abb. 18/4.

²¹² Drașovean 1997, Abb. 11/3; Abb. 12/2; Abb. 19/3.

²¹³ Paul 1992, Pl. XXVIII/4.

²¹⁴ Drașovean 1997, Abb. 18/5.

²¹⁵ Drașovean 1997, Abb. 13/3; Abb. 18/3.

²¹⁶ Drașovean 1997, Abb. 11/11.

²¹⁷ Paul 1969, Pl. VI/2, 4.

²¹⁸ Drașovean 1997, Abb. 18/2.

²¹⁹ Paul 1981, Abb. 17/9; 1992, Pl. XXIII/9.

²²⁰ Paul 1992, Pl. XXIV/24.

(**Pl. IV/7**), o categorie tipologică mai puțin răspândită, am identificat forme asemănătoare la Foeni²²³, Daia Română²²⁴.

Ne-a atras atenția în mod deosebit ceramica pictată publicată de Dumitru și Ion Berciu în 1949, subspecia D1b, cu fond portocaliu și pictură cu roșu-vișiniu²²⁵ (**Pl. IV/3**), roșu-sângeriu (terracotta) la I. Paul²²⁶, dar și cu pictură cu nuanțe de roșu mai închis²²⁷ (**Pl. IV/4-6**), ce poate fi identificată cu roșu-maroniu (siena arsă) la I. Paul²²⁸. Condițiile stratigrafice în care au fost găsite fragmentele ceramice s-au precizat în partea introductivă. Prin pastă, netezire, lustru, maniera de dispunere a decorului pictat și culoarea utilizată, se încadrează la materialele pictate din mediul Foeni²²⁹ și faza A a culturii Petrești²³⁰.

Plecând de la contextul stratigrafic în care au fost descoperite artefactele, se pot emite două opinii: fragmentele ceramice în discuție (D1b) provin mai degrabă din nivelul mijlociu (II), posibil chiar din cel târziu (III), decât din primul nivel (I), pentru că este evident că prin decorul pictat și pasta din care au fost lucrate, vasele diferă de ceramica de tip *Lumea Nouă*, așa cum este cunoscută această specie ceramică pictată din descoperirile ulterioare²³¹. Or, ceramica pictată de tip *Lumea Nouă* (D1a) apare la un orizont cronologic mai târziu decât s-a considerat până la momentul de față²³², caz în care pare posibilă o asociere a celor două grupe ceramice pictate. Pentru prima ipoteză pledează situația stratigrafică din S III/1961 unde, în nivelul III, I. Berciu a constatat ceramică pictată cu motive decorative compuse din benzi înguste și late, de culoare roșie-brună, precum și ceramică monocromă, roșie-închisă, bine lustruită²³³; la fel, caracterizarea tehnologiei de manufacturare a grupei D1a, aparținând chiar lui D. Berciu²³⁴. A doua opinie este susținută de situația stratigrafică de la Zau de Câmpie²³⁵.

Toate aceste precizări și constatări ne îndreptătesc să credem că între subspeciile D1a și D1b există diferențe mai mari decât cele sesizate inițial, că

²²¹ Drașovean 1997, Abb. 7/7.

²²² Drașovean 1997, Abb. 10/2.

²²³ Drașovean 1994, p. 7, Pl. V/9; Abb. 2/I, Abb. 9/9.

²²⁴ Paul 1992, Pl. XXV/21.

²²⁵ Berciu, Berciu 1949, p. 11, Fig. 6/2.

²²⁶ Paul 1977, p. 19; 1992, p. 72.

²²⁷ Berciu, Berciu 1949, Fig. 6/3, 7, 14.

²²⁸ Paul 1977, p. 19; 1992, p. 72.

²²⁹ Drașovean 1997, Abb. 5/3, Abb. 6, 8, Abb. 7/1, Abb. 10/10, Abb. 14/4, Abb. 19/1; 2004, Fig. 3/3-4, 7-8; Drașovean, Luca 1990, 16; Fig. 4/1-9.

²³⁰ Paul 1977, Pl. I/4, 9; 1992, Pl. XXX/8, 10-15, Pl. XXXI/1-8.

²³¹ Paul 1965, p. 299-300; Berciu 1968, p. 57; Gligor 1999, Pl. XX, XXIII-XXV; Maxim 1999, Pl. X/1-3, XI-XIV; Lazarovici și colab. 2002, Pl. I/Fig. 1.

²³² Lazarovici 1979, tab. 13; 1981, Beilage 1; Lazarovici și colab. 1991, p. 112; Paul 1992, p. 120, 126; nota 30; tab. 2.

²³³ Berciu 1968, p. 56.

²³⁴ Berciu 1961, p. 24.

²³⁵ Drașovean 2004, p. 34.

sunt de fapt categorii ceramice distincte și că prima (D1a) se încadrează în ceea ce cunoaștem a fi ceramica pictată de tip *Lumea Nouă*, în timp ce a doua (D1b) se arondează ceramicii pictate Foeni/Petrești A (**Pl. IV/3-6**).

Interesant de semnalat, pentru artefactele pictate la care facem referire, încă de la vremea descoperirii lor se căutau analogii în Tesalia²³⁶.

Ceramica pictată publicată în același studiu, aparținând grupei D2²³⁷, se înscrie în fazele dezvoltate, A-B și B ale culturii Petrești. De asemenea, pentru vasul considerat produs Boian/Gumelnița I, încadrarea este de istoric cercetărilor²³⁸. Are pereți subțiri, rezonanți, lustru puternic pe ambele fețe, buza profilată, decorat cu incizii fine, dispuse oblic și buton circular pe umăr. Vasul își găsește analogii în cadrul grupului Foeni²³⁹. La fel, fragmentul de toartă perforată (**Pl. IV/1**), încadrat de către descoperitori la ceramica D2²⁴⁰, adică Petrești.

Desigur, castroanele carenate (**Pl. III/1-6**) se înscriu în repertoriul de forme tipice pentru cultura Petrești. Constatăm – din punct de vedere tipologico-stilistic – o evoluție de la începutul de carenă, mai largă și rotunjită (**Pl. III/3-6**), spre unghiularizarea carenei (**Pl. III/1-2**), în timp ce tehnologia de confecționare se menține neschimbată. Exemplificăm cu forma de castron carenat, încadrat în faza timpurie Petrești, grupa stilistică AIIa de la Daia Română²⁴¹, cu carena incipientă, precum și alte castroane cu umărul rotunjit de la Pianu de Jos-Podei²⁴², în vreme ce multitudinea de castroane carenate – decorate prin pictare, dar și neornamentate – din fazele A-B și B au carena evoluată, unghiularizată²⁴³. Nu dispunem de date stratigrafice pentru a corela informațiile, motiv pentru care se impune o tratare prudentă.

În concluzie, prin forme, tehnologia de manufacturare și decor, lotul de materiale rezultat din campaniile 1944-1947 și 1961 de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*, prezentat mai sus, se înscrie, așa cum rezultă și din analogiile oferite, în cadrul ceramicii Foeni și în faza A a culturii Petrești. Excepție fac fragmentele de castroane cu carena pronunțată, unghiularizată (**Pl. III/1-2**), ce aparțin, așa cum arătam mai sus, unei faze dezvoltate a culturii Petrești. Până la noi materiale, stratigrafiate, în măsura posibilităților provenind din complexe închise, pentru zona transilvăneană – cel puțin pentru situl de la *Lumea Nouă* – nu putem formula și susține încadrări mai strânse. Considerăm că reinterpretarea speciei ceramice pictate D1b este justă și reflectă, pe baza analogiilor, datarea propusă. Categoria *black-topped*, atât ca tehnică, cât mai ales ca forme de vase

²³⁶ Berciu, Berciu 1949, p. 9, 41.

²³⁷ Berciu, Berciu 1949, Fig. 8/1-6.

²³⁸ Berciu, Berciu 1949, p. 14, Fig. 11/2.

²³⁹ Drașovean 1997, Abb. 5/5; Schier, Drașovean 2004, Abb. 20/3.

²⁴⁰ Berciu, Berciu 1949, Fig. 8/11.

²⁴¹ Paul 1977, Pl. I/6; 1992, Pl. XXX/9, Pl. XXXI/10.

²⁴² Paul 1969, Pl. VI/2-5.

²⁴³ Paul 1992, Pl. XXIX.

pe care se întâlnește efectul cromatic amintit, este identică cu ceramica din mediul Foeni din Banat, dar se regăsește și în siturile din bazinul Mureșului mijlociu. Raporturile Foeni-Petrești A au fost deja invocate și argumentate prin descoperirile din Banat și vor putea fi dovedite și acceptate în condițiile publicării materialelor mai vechi și mai noi din Transilvania.

Prin articolul de față ne-am propus să semnalăm și să aducem în discuție materiale arheologice din cercetări mai vechi de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*. Am constatat, în urma propriilor săpături, că ceramica de factura celei prezentate în paginile de față nu este un “corp străin” pentru situl de la *Lumea Nouă*²⁴⁴. În cadrul săpăturilor preventive din anul 2005 am cercetat un complex adâncit de tip bordei, ce a permis recuperarea unei mari cantități de ceramică ce își găsește bune analogii în materialele Foeni din Banat²⁴⁵. Constatarea vine ca un punct de sprijin în jalonarea traseului de pătrundere a comunităților Foeni pe valea Mureșului, sugerat prin descoperiri plasate în arealul intracarpatic. La acest stadiu al cercetărilor, putem adăuga că pare să se confirme dinamismul acestui val de migrație.

Depistarea într-un sit din bazinul Mureșului mijlociu, cu o intensă locuire, a artefactelor ceramice prezentate în paginile de față ridică noi probleme. Prin publicarea viitoare a ultimelor rezultate ale cercetărilor arheologice de la Alba Iulia-*Lumea Nouă* dorim să aducem o contribuție la elucidarea acestor aspecte. În acest fel se vor putea racorda realitățile arheologice din zona bănățeană la cele din spațiul intracarpatic, în perioada de final a neoliticului târziu și a eneoliticului timpuriu, și aduce noi argumente și date de natură stratigrafică și tipologico-stilistică pentru o categorie largă de materiale arheologice, în măsură să susțină noi opinii și păreri.

MIHAI GLIGOR

**REMARKS CONCERNING THE LATE NEOLITHIC/EARLY ENEOLITHIC
IN SOUTHWESTERN TRANSYLVANIA. POTTERY FROM ALBA IULIA-LUMEA NOUĂ**

ABSTRACT

This study analyzes some artifacts from the archaeological research carried out at Alba Iulia-Lumea Nouă between 1944 and 1947, and 1961 and 1963 by D. Berciu and I. Berciu. The artifacts now belong to the collection of the National Union Museum of Alba Iulia.

The ceramic fragments belong to fine pottery. The artifacts are made of fine paste (without impurities), with fine sand as degreasing agent. They are well fired and the pots therefore have resonant walls and a black or black-grey color. The surface of the pots is lustrous and very well

²⁴⁴ Gligor și colab. 2005.

²⁴⁵ Materiale în curs de publicare.

polished, both on the inside and on the outside. For some artifacts, the firing methods of the black-topped pottery were used.

A few painted sherds belonging to the D1 group are also presented in this study. They are made of good quality paste and had been fired in an oxidizing atmosphere. They have a geometric decoration consisting of red/cherry-red oblique or vertical stripes on an orange background.

More importantly, there are actually significant differences between the sub-groups D1a and D1b, despite the initial assumptions. They actually represent distinct pottery categories. Thus, the former (D1a) belongs to the so-called *Lumea Nouă* painted pottery, while the latter resembles Foeni/Petrești A painted pottery.

After having analyzed the shape, the manufacturing technique and the decoration, we can safely state that the artifacts examined in this paper belong to the Foeni pottery and to phase A of the Petrești culture. We have also argued against the hypothesis according to which these artifacts might belong to Vinca C.

Until new materials with more accurate stratigraphy and coming from closed complexes are discovered, it is difficult to present and support a precise cultural frame for the Transylvanian area, or at least for the Lumea Nouă site.

Abrevieri bibliografice

- Aldea 1979 - I. Al. Aldea, "Obiecte de cupru descoperite în așezarea neo-eneolitică de la Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba)", în *Apulum*, XVII, 1979, p. 25-29.
- Berciu 1961 - D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.
- Berciu 1968 - I. Berciu, "Importanța complexului neolitic "Lumea Nouă" în lumina noilor săpături (1961-1963)", în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 53-58.
- Berciu, Berciu 1946 - D. Berciu, I. Berciu, "Cercetări și săpături arheologice în județele Turda și Alba", în *Apulum*, II, (1943 - 1945), 1946, p. 1-77.
- Berciu, Berciu 1949 - D. Berciu, I. Berciu, "Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947", în *Apulum*, III, (1946-1948), 1949, p. 1-43.
- Chapman 1981 - J. Chapman, *The Vinča culture of South-East Europe*, în *BAR*, 117, 1981.
- Comșa 1969 - E. Comșa, "Donées concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie", în *Dacia NS*, XIII, 1969, p. 11-44.
- Comșa 1987 - E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987.
- Drașovean 1987-1988 - Fl. Drașovean, "Așezarea neolitică de la Hunedoara-«Dealul Sânpetru»", în *Sargeția*, XX, 1987-1988, p. 11-17.
- Drașovean 1994 - Fl. Drașovean, "Cultura Petrești în Banat", în *Studii de Istorie a Banatului*, XVI, Timișoara, 1994, p. 1-45.
- Drașovean 1994a - Fl. Drașovean, "Die Stufe Vinča C im Banat", în *Germania*, 72, 1994, p. 409-425.
- Drașovean 1995 - Fl. Drașovean, "Locuirile neolitice de la Hodoni", în *Banatica*, 13/1, 1995, p. 53-138.
- Drașovean 1996 - Fl. Drașovean, "Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat", în *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, I, 1996.
- Drașovean 1996a - Fl. Drașovean, "Relations of Vinča cultures phase C with the Transylvanian region, în The Vinča culture, its role and cultural connections", în *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, II, 1996, p. 269-278.
- Drașovean 1997 - Fl. Drașovean, "Die Petrești-Kultur im Banat", în *PZ*, 72, 1997, p. 54-88.
- Drașovean 2002 - Fl. Drașovean, "Locuirile neolitice de la Hunedoara-Cimitirul reformat și Grădina Castelului și o luare de poziție față de câteva opinii privind realitățile neoneoliticului din sud-vestul Transilvaniei", în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 57-93.

- Drașovean 2003 - Fl. Drașovean, "Transilvania și Banatul în neoliticul târziu. O contribuție la originile culturii Petrești", în *Apulum*, XL, 2003, p. 39-58.
- Drașovean 2004 - Fl. Drașovean, "Transylvania and the Banat in the late Neolithic. The origins of the Petrești culture", în *Antaeus*, 2004, p. 27-36.
- Drașovean 2005 - Fl. Drașovean, "Zona thessalo-macedoneană și Dunărea mijlocie la sfârșitul mileniului al VI-lea și la începutul mileniului al V-lea a.Chr.", în *Apulum*, XLII, 2005, p. 12-26.
- Drașovean, Rotea 1986 - Fl. Drașovean, M. Rotea, "Așezarea neolitică de la Șoimuș. Contribuții la problemele neoliticului târziu din S-V Transilvaniei", în *Apulum*, XXIII, 1986, p. 9-24.
- Drașovean, Luca 1990 - Fl. Drașovean, S. A. Luca, "Considerații preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din așezarea de la Mintia", în *SCIVA*, 41, 1, 1990, p. 7-17.
- Drașovean, Mariș 1998 - Fl. Drașovean, T. Mariș, "Așezarea neolitică târzie de la Zlaști (jud. Hunedoara)", în *AnB*, VI, 1998, p. 93-119.
- Gligor 1996 - M. Gligor, *Aspecte ale culturii Petrești din valea Mureșului mijlociu*, Alba Iulia, (mss), 1996.
- Gligor 1999 - M. Gligor, *Așezarea neo-eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Alba Iulia, (mss), 1999.
- Gligor și colab. 2005 - M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, "Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Alba Iulia-Lumea Nouă (2005)", în *Patrimonium Apulense*, V, 2005 (sub tipar).
- Lazarovici 1973 - Gh. Lazarovici, "Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat", în *Banatica*, 2, 1973, p. 25-54.
- Lazarovici 1974 - Gh. Lazarovici, "Materialul arheologic de la Temeș-Kubin aflat în Muzeul Banatului din Timișoara", în *In memoriam Constantini Daicovicu*, 1974, p. 201-218.
- Lazarovici 1974a - Gh. Lazarovici, "Cu privire la neoliticul din Banat", în *Tibiscus*, III, 1974, p. 45-64.
- Lazarovici 1975 - Gh. Lazarovici, "Unele probleme ale ceramicii neoliticului Banatului", în *Banatica*, 3, 1975, p. 7-24.
- Lazarovici 1979 - Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, IV, 1979.
- Lazarovici 1981 - Gh. Lazarovici, "Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien", în *PZ*, 56, 2, 1981, p. 169-196.
- Lazarovici 1987 - Gh. Lazarovici, "«Șocol» Vinča C în Transilvania", în *ActaMP*, XI, 1987, p. 33-55.
- Lazarovici 1999-2000 - Gh. Lazarovici, "The main problems of the cultural complex CCTLNI", în *AnB*, VII-VIII, 1999-2000, p. 35-52.
- Lazarovici și colab. 1991 - Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Kalmar, S. A. Luca, M. Nica, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991.
- Lazarovici și colab. 2002 - Gh. Lazarovici, C. Ionescu, L. Ghergari, "Artefacte ceramice din neoliticul mijlociu în Transilvania: Cultura CCTLNI din stațiunea Zau (jud. Mureș)", în *Angustia*, 7, 2002, p. 7-19.
- Lazarovici, Lazarovici 2003 - Gh. Lazarovici, M. Lazarovici, "The neo-eneolithic architecture in Banat, Transylvania and Moldavia, in Recent research in the prehistory of the Balkans", Thessaloniki, 2003, p. 369-486.
- Luca 1990-1993 - S. A. Luca, "Cea mai timpurie manifestare Vinča C în Clisura Dunării (I)", în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 63-78.
- Luca 1993 - S. A. Luca, "Așezarea neolitică de la Jupa-Sud, Caraș-Severin", în *Tibiscus*, VIII, 1993, p. 27-33.
- Luca 1997 - S. A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie – Dealul Pemilor (punct X2)*, în *BMA*, IV, 1997.
- Luca 1997a - S. A. Luca, "Relațiile culturale de la sfârșitul neoliticului dezvoltat dintre Transilvania și ținuturile înconjurătoare", în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, XV, 1997, p. 252-262.

- Luca 1998 - S. A. Luca, *Liubcova-Ornița, monografie arheologică*, Târgoviște, 1998.
- Luca 1999 - S. A. Luca, "Aspecte ale neoliticului și eneoliticului din sudul și sud-vestul Transilvaniei", în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 5-24.
- Luca 2001 - S. A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turda-Luncă. I. Campaniile anilor 1992-1995*, în *BMA*, XVII, 2001.
- Luca 2001a - S. A. Luca, "Cercetări arheologice la Oradea-Salca... și câteva probleme legate de cultura Salca-Herpály", în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 27-83.
- Luca 2003 - S. A. Luca, "Încă o dată despre neoliticul și eneoliticul transilvănean", în *Apulum*, XL, 2003, p. 73-88.
- Luca 2003a - S. A. Luca, "Date noi cu privire la cronologia absolută a eneoliticului timpuriu din Transilvania. Rezultatele prelucrării probelor radiocarbon de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct x₂, jud. Hunedoara", în *Tibiscum*, 11, 2003, p. 215-230.
- Luca 2004 - S. A. Luca, *Repertoriul Arheologic al Județului Caraș-Severin*, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, VI, 2004.
- Luca 2005 - S. A. Luca, *Repertoriul Arheologic al Județului Hunedoara*, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, XIV, 2005.
- Luca și colab. 1999 - S. A. Luca, C. Roman, "Cercetări de suprafață în așezarea neolitică de la Valea Nandrului-La Dos", în *Corviniana*, V, 1999, p. 12-38.
- Luca și colab. 2004 - S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în peștera Cauce (I)*, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, IV, 2004.
- Maxim-Kalmar 1991 - Z. Maxim-Kalmar, *Turdaș*, Cluj-Napoca, 1991.
- Maxim 1999 - Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, în *BMN*, XIX, 1999.
- Parzinger 1990-1993 - H. Parzinger, "Formeninhalte und zeitstellung der Stufen Vinča überlegungen zum ende der Vinča-Kultur", în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 79-104.
- Paul 1962 - I. Paul, "Sondajul arheologic de la Ocna Sibiului (r. Sibiu, reg. Brașov)", în *MCA*, VIII, 1962, p. 193-203.
- Paul 1965 - I. Paul, "Unele probleme ale neoliticului din Transilvania în legătură cu cultura Petrești", în *RevMuz*, II, nr. 4, 1965, p. 294-301.
- Paul 1969 - I. Paul, "Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos (Podei), jud. Alba", în *Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal*, 14, 1969, p. 33-88.
- Paul 1977 - I. Paul, "Periodizarea internă a culturii Petrești în lumina evoluției ceramicii pictate", în *Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal*, 20, 1977, p. 15-26.
- Paul 1981 - I. Paul, "Der gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești-Kultur", în *PZ*, 56, 2, 1981, p. 197-234.
- Paul 1992 - I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992.
- Schier 1995 - W. Schier, *Tradition und Innovation im Spätneolithikum des zentralen Balkanraumes am Beispiel der Gefäßkeramik aus Vinča-Belo Brdo*, Habilitationsschrift, Heidelberg, vol. I-II, 1995.
- Schier 1996 - W. Schier, "The Relative and Absolute Chronology of the Vinča: New evidence from the type site", în *The Vinča culture, its role and cultural connections*, în seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, II, 1996, p. 141-162.
- Schier 2000 - W. Schier, "Measuring change: the Neolithic pottery sequence of Vinča-Belo Brdo", în *Documenta Praehistorica*, XXVII, 2000, p. 187-197.
- Schier, Drașovean 2004 - W. Schier, Fl. Drașovean, "Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiș, Rumänien (1998-2002)", în *PZ*, 79, 2, 2004, 145-230.
- Wollmann 2004 - W. Wollmann, "Ion Berciu (1904-1986)", în *Apulum*, XLI, 2004, 1-60.

